

Dr. M.S. van den Berg
Ecologie IJsselmeergebied

Leven in de gouden rand van Flevoland

Hoe ontstaat liefde voor waternatuur?

Hoewel ik niet in Flevoland woon, ben ik voor mijn werk en vrije tijd grotendeels in het Nieuwe Land. Ik moet toegeven dat het wel nèt op de rand is: ik ben namelijk graag op of onder het water van de Randmeren, Markermeer of Zwarte meer: varend, snorkelend of vogels kijkend. Het komt door mijn vader. Hij nam mij al mee als jochie van zes naar de Biesbosch. Moeiteloos komt de geur van boterhammen met gebakken ei en spek boven als ik aan die dagen terugdenk. We visten vanuit een roeiboot op snoekbaars of paling. Lang en stil wachten op 'beet'. En ondertussen hoorden we de wielewaal, zagen we de ijsvogel naar zijn nest vliegen, of zwom, net voor het vallen van de avond, een bever langs ons. Zo is bij mij de liefde ontstaan voor de natuur van het water: waternatuur.

Gouden rand

Onder water zit de echte waarde van de Flevolandse natuur. Daar leggen algen en waterplanten de basis voor het voedsel van alle waterdieren: **zonder algen, geen muggenlarve; zonder muggenlarve geen vis; zonder vis geen zeearend**. Nu ik onderwater bioloog ben, ga ik zelf regelmatig kopje onder in Veluwemeer, Wolderwijd of het Zwarte meer. Uitgerust met masker en snorkel drijf ik boven de kranswieren en tussen de smalle waterweegbree in het Flevolandse heldere water. De geluiden vervagen en ik kijk naar de talloze watervlooien die binnen een seconde zinken en dan ineens weer opveren om de algen uit het water te filteren. Als ik goed kijk zie ik de algen als groene slierten in hun darmkanaal zitten. Of ik lig gewoon stil. En dan zwemt een school met jonge baarzen mijn kant op. Soms komen er een paar nieuwsgierigen zo dichtbij dat ik ze kan aanraken, als ik dat zou willen.

Ik voel me te gast in een andere wereld. En ik bof ontzettend, want Flevoland is omringd door meren met een goede waterkwaliteit die ook nog horen tot de grootste beschermde natuurgebieden van Nederland. Ook boven water valt genoeg te beleven. Elke keer als ik een zeearend voorbij zie zeilen, sta ik wild te roepen en wijzen. En als er andere mensen zijn, leen ik mijn verrekijker uit om te delen in mijn vreugde. Elke herfst sta ik op de uitkijk om de wilde zwanen te verwelkomen die uit hun broedgebieden in Siberië hier komen overwinteren. Ze komen uit de familie van de fluitzwanen en dat is niets te veel gezegd. Hele families fluiten en wauwelen op het water, zo gezellig en geanimeerd. De zwanen kunnen niet zonder helder water, want dat is nodig voor hun favoriete kostje: waterplanten. En zo hangt alles samen als een stevig netwerk. Of misschien wel een wankel kaartenhuis door alles wat wij van de natuur verlangen en verwachten.

Wankel evenwicht?

Flevoland staat eenzaam bovenaan de Nederlandse waternatuur top. Ook in formele zin, want de grootste Natura2000 gebieden van Nederland liggen in of deels in Flevoland. In de gebieden zijn tientallen vogelsoorten, vissen, zoogdieren en zeldzame leefgebieden beschermd die allemaal in of aan water gebonden zijn. Tot zover goed nieuws. En toch twijfel ik of wij als mens wel goed voor de natuur zorgen: stel dat ik 250 jaar geleden had geleefd en dan zie ik mijzelf aan de Zuiderzee staan. Dan zie ik het eindeloze water en de moerassen van de Zuiderzee en kijk ik naar de spelende bruinvissen en paaiende haringen voor Harderwijk. Nu zijn die er niet meer. Hun toekomst lag niet in Flevoland en ze hadden destijds niet kunnen bevroeden dat precies op die plek nu de aardappelen, tarwe en populieren het landschap domineren. Dat had een paar honderd jaar geleden niemand kunnen bedenken. Van Zuiderzee naar een getemd zoetwater meer waar geen ruimte meer is voor de karakteristieke Zuiderzeebewoners.

Kortom, het valt niet mee om een goede verwachting te maken van wat de natuur te wachten staat. Toch doe ik graag een poging.

Waar kun je straks lekker zwemmen?

Op een windluwe warme dag wil iedereen graag buiten zwemmen in het water. En dat kan meestal prima in het Flevolandse natuurwater. Klimaatverandering gaat wel zorgen voor hogere temperaturen en minder wateraanvoer. En bij die omstandigheden zoeken niet alleen zwemmers het natuurwater op; het is ook de tijd dat blauwalgen en andere ziekteverwekkers hun feestje vieren. Ze maken het water ziek en laten letterlijk een gifgroene kleur achter in het water of op de stranden. Helaas zal een zwembod in natuurwater door klimaatverandering vaker kunnen voorkomen. Die kans is aanwezig in de Zuidelijke Randmeren, zoals Almere strand, maar wellicht ook aan de Flevolandse stranden aan het IJsselmeer. In het Markermeer en de Veluwerandmeren zorgen waterplanten of een tekort aan algenvoeding voor stabiel helder water zonder bloeien van blauwalgen. Als we blijven zorgen voor voldoende zuivering van ons afvalwater dan verwacht ik dat we op die plekken ook in de toekomst veilig kunnen blijven zwemmen.

Ruimte voor de meren, het recept tegen klimaatverandering?

Een ander effect van klimaatverandering zijn de drogere zomers. Daarom bewaren we het water in het IJsselmeer voor drinkwater en irrigatie van de akkers. De keerzijde is dat de spuisluizen van de Afsluitdijk niet meer open staan en de vissen letterlijk gevangen zitten en niet meer van zee naar zoet kunnen of andersom. Droger zomers, hogere waterstanden in de zee: ik zie de urgentie van een sterker meebewegend waterpeil voor het IJsselmeer toenemen. Het water heeft die ruimte nodig. In het huidige streefpeil is daar nauwelijks ruimte voor. In 2012 koos de toenmalige Minister van Infrastructuur en Waterstaat niet voor het advies van Commissie Veerman uit 2008 om het waterpeil tot 150cm te laten fluctueren.

En hoewel het meest recente peilbesluit pas sinds 2019 in uitvoering is, geeft de huidige Minister in de Kamerbrief 'Water en Bodem Sturend' aan de opties open te willen houden om richting 80cm peilfluctuatie te gaan. Hoewel het toestaan van peilfluctuaties in verticale zin enorm veel flexibiliteit creëert zal met de meest recente klimaatscenario's op de lange termijn nog meer speelruimte nodig zijn. Ik zie daarbij kansen in horizontale zin. Deze kansen ziet van Timmeren ook in zijn essay over de waarde van water. In het voormalige Programma Ruimte voor de Rivier zijn dijken verlegd of kunnen overstromingen gecontroleerd plaatsvinden. En zijn in een aantal gevallen functies als waternatuur, extensieve landbouw, recreatie en waterveiligheid bijna naadloos gecombineerd. Analooq aan dat programma kan goed gepland en uitgedacht 'meer ruimte voor het meer' ook meer waterveiligheid en hogere waarden voor de natuur en recreatie betekenen. De Noorwaard in de Biesbosch, een project uit het programma Ruimte voor de Rivier, zie ik daarom als ons grote voorbeeld. Het kost veel, ook wat ons dierbaar is. Keuzes zullen zeker op korte termijn pijnlijk zijn, maar ze leveren op de langere termijn meer veiligheid en meer natuur op. Voor Flevoland zien natuurorganisaties kansen voor vernatting van de bossen en het verbinden van de polderwateren met de meren (Rijk Voorland, 2022). Ik zie deze kansen ook. **Ik zie ook kansen voor het 'Vergeten Randmeer', een initiatief uit 2008 in de Noordoostpolder op de grens met de Wieden en de Weerribben.** Een plan dat ooit door de Provincie is verkend, maar daarna in de koelkast is beland. Een nieuwe waterverbinding zoals het 'Vergeten Randmeer' zou ook een goed alternatief kunnen vormen voor zoetwatertoevoer van de IJssel naar Friesland, Groningen en Drenthe in plaats van toevoeren vanuit het noordelijk IJsselmeer.

Het noordelijk IJsselmeer is in droge zomers, maar zeker op de lange termijn, gevoelig voor verzilting. Daarnaast verdampt tijdens mooi weer ca. 50m³ per seconde uit het IJsselmeer, dat is meer dan de helft van het water dat in droge tijden met de IJssel binnen komt. De nationale regenton is zo lek als een mandje, daarom is een alternatieve route van wateraanvoer meer dan welkom.

Meer ruimte voor water of voor de mens?

Het is een hele uitdaging om meer ruimte voor waternatuur te maken. Veel partijen en overheden kijken juist naar het water, omdat het land al zo druk is. De Flevolandse toekomstdenkers zagen ook al kansen voor wonen op of zelfs onder water. De meren lijken zo open, zo leeg. Er liggen veel plannen voor het Flevolandse water. In de waternatuur van het IJsselmeergebied zijn inmiddels drie grote windparken aangelegd of in aanbouw, waarvan twee in Flevoland. Windmolens in het water kunnen watervogels en vleermuizen verstoren. Of ze vliegen zich te pletter. Dat laatste is een reëel risico vooral voor trekvogels die regelmatig windparken passeren of op hun trekroute meerdere windparken tegenkomen. De visie op energietransitie (zie ook het essay van Faaij) spreekt over prachtige windparken in het water. Deze stelling gaat voorbij aan het feit dat meningen kunnen verschillen over wat 'mooi' is. Maar er is meer.

Er is veel zand nodig dat wordt gewonnen uit de waterbodem om alle woningen en infrastructuur te bouwen. Door het diepere water dat achterblijft, kunnen vogels niet meer bij hun eten: het ligt gewoonweg te diep. Circulair bouwen kan helpen om onze zandhonger voor ophogen en bouwen te stillen (zie daarvoor het essay van Velzing).

Sommige gemeenten, ook buiten Flevoland, hebben ambities om te wonen in het water. Als overheden voor woningen land in het water maken, zoals de woonwijk IJburg, dan kunnen daar geen vissen meer leven of vogels hun eten zoeken. Ook zijn er prille plannen voor het maken van zonneparken in de waternatuur, al dan niet in combinatie met natuurontwikkeling. Het licht is de motor van het ecosysteem.

Planten en dieren die in de schaduw van zonnepanelen moeten leven, krijgen daar last van. Al deze ontwikkelingen zijn maatschappelijk belangrijk, maar vormen wel gemakkelijk een bedreiging voor de waternatuur.

Waternatuur ondergewaardeerd?

De druk op de toekomstige natuur is in ons gebied hoog, ook al doen overheden hun best de pijn te verzachten. Ik zie vooral risico's voor de waternatuur in gevallen waar water verdwijnt ten gunste van nieuwe ontwikkelingen. En nieuwe ontwikkelingen zijn er genoeg, zoals ik net beschreef. Ik vraag mij af of overheden en andere partijen de beschermde waternatuur anders beoordelen dan de natuur boven water. De projecten of verkenningen om windmolens of zonnepanelen in de waternatuur te plaatsen schieten als paddenstoelen uit de grond. Ik heb nog geen voorbeelden gezien van dergelijke projecten in bossen of heidevelden. Het is alsof mensen een bos of heide vanzelfsprekend als natuur zien. Niemand die het in zijn of haar hoofd haalt om daar iets te beginnen. Maar bij een grote plas water is de eerste associatie van veel mensen 'leegte', of 'ruimte', maar niet 'beschermde natuurgebied'. Ik ken ook weinig mensen die uit hun dak gaan van een mugge-larve of een worm die in de waterbodem leeft. Dus ergens begrijp ik het ook wel: mensen leven nu eenmaal boven water waardoor vervreemding van deze natuur gemakkelijk te verklaren is. Het verkokerde natuurbeeld is niet goed voor de waternatuur.

Ironisch is dat de waternatuur in het IJsselmeergebied nu het best beschermd lijkt door de zoetwaterfunctie van het IJsselmeer: de Minister heeft aangekondigd in de Kamerbrief 'Water en Bodem sturend' geen eilanden in het IJsselmeer en Markermeer toe te staan om zo voldoende zoetwatervoorraad te borgen. Alleen voor overstroombare natuureilanden is een uitzondering gemaakt.

Kun je natuur ontwikkelen?

Gelukkig komt er ook veel goeds aan voor de waternatuur. Overheden en andere partijen werken keihard aan nieuwe leefgebieden voor vissen, vogels en moerassen. De Marker Wadden is hiervan een schitterend voorbeeld. Visdieven, lepelaars en kluten profiteren volop van hun nieuwe stek. En ook de waterplanten doen het er goed. In de toekomst zullen moerasvogels ook hun vaste stek vinden op de Marker Wadden. Het recept van eilanden aanleggen kent al een lange geschiedenis, zoals de eilanden in het Drontermeer, Ketelmeer of de dam bij Polsmaten in het Veluwemeer. Allemaal beogen deze projecten meer en betere natuur. Het is ook natuur die helemaal of deels toegankelijk is. Het mooiste vind ik de Marker Wadden waar je uit een schuilhut onder water kan kijken, zonder nat te worden. Dus ja, de mens kan natuur aanleggen. En toch gaat dat niet zomaar.

Natuur beheren of kan de natuur het zelf?

Kranendonk belicht in zijn essay de nature based solutions en reikt ook een aantal interessante ideeën aan, zoals de aanleg van een IJsseldelta. De voorwaarden voor natuur laten zich wel aanleggen, maar de natuur doet vervolgens niet altijd wat natuurontwikkelaars willen. In de IJsseldelta speelt een tekort aan sedimentaanvoer parten door het vastleggen in kribben en compartimentering van de rivier. Een delta kan dus worden aangelegd maar dat betekent niet dat de natuurlijke processen die daarbij horen ook plaatsvinden. Of natuurontwikkelaars willen graag moerassen, maar dat kost de nodige moeite.

Het waterpeil in het IJsselmeergebied staat ten dienste van de mens: laag in de winter voor de veiligheid en hoog in de zomer voor zoetwatervoorraad. Dit is precies tegengesteld aan het natuurlijk verloop van het waterpeil: hoog in de winter en laag in de zomer. Dit omgekeerde peil betekent dat moerassen zich niet of moeizaam ontwikkelen, zoals de Marker Wadden. Zo zijn op de Marker Wadden moerasplanten gezaaid en uitgezet. Het blijkt dat ook gaas nodig is om de overvloedige ganzenvraat tegen te gaan die de moerasplanten zien als lekker hapje. En het beperkte peilverschil betekent dat op de droge delen wilgenbos ontstaat. Dan zijn vrijwilligers nodig om de jonge wilgen te verwijderen. Op zich is er niets mis met wilgenbos, maar het is minder waardevol voor de waternatuur ten opzichte van een geleidelijke overgang met uitgestrekte moerassen. Ook op het eiland de Kreupel, middenin het IJsselmeer, is intensief maaien en plaggen nodig om het eiland interessant te houden voor vogels. Zonder beheer komen hier ook de bomen en daar houden de vogels die broeden op de kale grond niet van. Het ontbreken van een natuurlijk waterpeil betekent dus of een beperkte kwaliteit voor de natuur of heel hard beheren om er voldoende voor de waternatuur uit te slepen. Het ontwikkelen van natuur kan, maar kan helaas niet zonder intensief beheer.

Helpt jong bloed voor onze waternatuur?

Ik ben benieuwd of we onze waternatuur sparen door tijdig bij te sturen in de druk van de mens om te groeien en uit te breiden. Krijgen we hulp van onze jeugd? Jurrius legt in haar essay de link met maatschappelijke dienstverlening voor jongeren. Kinderen hebben in elk geval een natuurlijke interesse voor alles wat kruipt, beweegt of leeft. Ze kijken alles met verbazing aan, zien de kleinste details en beleven het leven als een wereldreis. Dit heb ik met eigen ogen gezien toen ik bij mijn zoon een gastles verzorgde in groep 3 over waternatuur.

Iedereen luisterde ademloos en wilde kijken, voelen en ruiken aan de vissen, zoetwatersponzen en watervlooien die ik had meegenomen. Pas bij de derde keer in groep 7 was er het begin van een verandering, al was het nog maar een enkeling uit zijn klas die een andere kijk had ontwikkeld: dier was vies (waterpissebed) of eng (duikwants). De natuurlijke interesse bij de allerjongste kinderen is puur en zo leren ze spelenderwijs de natuur kennen. En dat gegeven is waardevol voor onze toekomstige natuurbescherming. Het onderwerp natuurherkenning kreeg ook aandacht van onderzoekers. Onder de titel “Why conservationists should heed Pokémon” presenteerden Engelse onderzoekers welke dieren 109 kinderen van lagere schoolleeftijd kenden. Het resultaat is schokkend en wat de titel al verraadde: de kids kenden de Pokémon fantasiedieren moeiteloos en veel beter bij naam dan de echte dieren in hun eigen buurt. We kunnen dus niet zondermeer terugvallen op onze jeugd, want als we niet oppassen beschermen we de door de mens gemaakte dieren.

En als iedereen zich verwondert?

Ik ben heel blij met de stevige ambities van het Nationaal Park Nieuw Land op het gebied van natuureducatie en natuurherstel. De acht partners van het park willen het nationaal park in de harten van de Flevolandse krijgen. Ik voel het al. De kiem was voor mij al in mijn jeugd jaren gelegd. De ambitie is er voor elke Flevolander, dus nu nog doen. Wat belet je om elk weekend naar buiten te gaan, het water op te zoeken, alleen of samen met je kinderen en je te verwonderen over alles wat leeft, boven en onder water? Wachten op beet, kijken naar de ijsvogel, oog in oog liggen met een snoek, of gewoon wandelen langs het water waar je de bomen kan ruiken en de wielewaal kan horen. Doe dit in elk geval meer en vaker dan een spelletje Pokémon en de waternatuur is verzekerd van een gouden toekomst.

Bronnen en referenties

- Andrew Balmford, Lizzie Clegg, Tim Coulson, Jennie Taylor - 2002. Why conservationists should heed Pokémon. *Science* 295(5564):2367
- FlevoRijk (2022) Natuurorganisaties lanceren visie op natuurinclusieve toekomst Flevoland - Het Flevoland
- Kamerbrief Water en Bodem Sturend van 25 november 2022

